

ЈУБИЛЕЈИ

Др Новак Ражнатовић

О СТОГОДИШЊИЦИ ПРИЗНАЊА НЕЗАВИСНОСТИ ЦРНЕ ГОРЕ

Ослободилачка борба народа Црне Горе сеже из дубине XVII и XVIII вијека, од одбијања плаћања харача и постепеног потискивања сусједних Турака са висоравни и пасишта путем „четовања на крајину“. Током XVIII вијека тај процес пратило је лагано али постојано преобраћање или истискивање домаћих муслимана из племена. У низу ратова Млетачке Републике, Русије и Аустрије против Турске, Црногорци су узимали активног учешћа. Упоредо су ишла настојања владика из дома Петровић Његоша да некако савладају племенски партикуларизам и уведу неопходне органе јавне власти у земљи. Ти напори, пак, могли су уродити стварнијим резултатом тек од самог краја XVIII вијека, послије побједа на Мартинићима и Крусима, када је отпочео процес уједињавања старе Црне Горе и брђанских племена. Ипак, спори и ограничени продор робнотржишне привреде, а превасходно натурално привређивање у оквирима својеврсне патријархално племенске друштвене структуре, карактеришу развитак Црне Горе до дубоко у XIX вијек. Зато се ни они силни напори владике Петра I да успостави и снажи органе државне власти у земљи нијесу чврсто ни афирмисали.

Међутим, на ослободилачку борбу народа Црне Горе увијек су значајно утицали спољашњи фактори, односи и тежње великих сила према њој, у сусједству и шире на Балкану. Од највећег значаја била је одлука Бечког конгреса 1815. да Црној Гори одузме тек извојевани излазак на Јадранско море. Русија, као неки покровитељ Црне Горе, једноставно се помирила с тим да Аустрија присвоји Боку.

Аустрија је, дакле, дошла у сусједство Црне Горе, коначно смјењујући вјековну владавину Млетачке Републике и краткотрајну управу Наполеонова царства у Приморју. Од почетка је Аустрија инсистирала на томе да са Црном Гором утврди и формално прецизира граничну линију. Јаки сусјед који је постао господар Боке, Грбља, Мајина и Паштровића хтио је мир и сигурност те узане врпце свога најјужнијег посједа. Дијелећи исти

интерес, Петар I је покушавао да изврши разграничење с Аустријом. Али сва његова настојања (1817—1820. и 1829) разбила су се о отпор мјесног становништва.

Након увођења и учвршћења органа државне власти, Петар II је уз велике напоре ријешо гранично питање с Аустријом (1838—1841). Као водич, начелно је примијењено схватање да се као граница има верификовати она линија која дијели атаре сусједних црногорских и приморских села. За манастире Маине и Стањевиће Петар II је добио новчану накнаду.

Значајно је, међутим, да је ово разграничење учињено по највишој санкцији Беча, и уз помоћ изасланика Русије. Тај акт сам по себи значи да је Аустрија фактички, а донекле и формално, признала Црну Гору као независну државу. Утврђивање и санкционисање границе значило је да Аустрија прихвата Црну Гору каква јесте и пружа јој одређену гаранцију егзистенције и сигурности. Свакако, за Аустрију као сусједа на крајњем југу била је боља мала и нејака Црна Гора, него велика Османска царевина са својим аграрним и друштвеним проблемима, бременитим немирима и бунама. За Црну Гору, кад је већ одсјечена од свога мора, био је то неки објективни ослонац да у повољно вријеме развије своју ослободилачку акцију против Турака.

Односи Црне Горе с Турцима кроз читаву прву половину XIX вијека прошли су у знаку једног релативног узајамног подношења, без већих ослободилачких акција од црногорске стране. Доба рестаурације у Европи, Метернихова политика сузбијања револуција, као и политика неинтересовања за Турску, рефлектовала се и на Црну Гору. Сагласно конзервативним мотивима очувања поретка рестаурације и легитимизма, и Руси су Црногорцима стално савјетовали да чувају мир са сусједним Турцима. Одређена ангажовања Русије и других сила на даљим подручјима источног питања (грчки устанак, египатска криза) препоручивали су само мир на просторима западног Балкана.

Но, у односима Црне Горе с Турцима у сусједству није могло бити правога мира. У поменутом периоду ослободилачка борба само је стишавана и обуздавана. У доба Петра II почео се снажније ширити утицај Црне Горе у правцу Херцеговине, особито преко Грахова. Проблем границе на овом правцу, као и уопште према Турцима, актуелизовао се усљед сталних мањих сукоба, упада, пљенидаба, захвата испаша и имања од стране Црногораца. Томе би слиједило фактичко замјењивање турске власти црногорском — мада су такви појасеви земљишта и даље формално били под суверенитетом Порте. Редовно је долазило до спора, а везири сусједних турских провинција морали су рачунати са чињеницом да на спорном земљишту практично дејствује власт Црне Горе.

Владика Петар II се старао да са сусједним везирима нађе рјешење неких граничних проблема. Тако се у уговору између њега и босанско-херцеговачког везира 1838. године утврђује мир „међу независним областима црногорским с једне стране и босанскијем и херцеговачкијем с друге стране“. Такође је у уговору између Петра II и Али-паше Ризванбеговића 1842. године стојала формула о „праницама између независне области Црне Горе и пашалука Херцеговачког“. Али та граница никад није била ближе одређивана или прецизирана на терену. Извршење тих уговора није гарантовано ни од стране Порте, нити од великих сила, па они зато нијесу у строгом смислу ни сматрани међународним уговорима. Извјесну вриједност имали су само као неко, ограничено, признање независности и државноправног субјективитета Црне Горе. Али битно је то да се таквих уговора најмање могла држати сама Црна Гора, па је њихов практични домашај нужно био привремен.

Ослободилачка борба била је суштина и природа односа Црне Горе према Турској. Економска нужда и тјескоба у голоме камену силила је Црногорце на борбу, да већ као релативно оформљена држава и друштво разбију обруч турских градова и постигну елементарне услове једног, макар оскудног, али колико-толико нормалног живљења. Борба Црне Горе природно је била условљена и везана са револуционарним устанцима сусједног српског становништва против османског феудалног система, са њима се сједињавала у процес ширења и афирмисања црногорске државе.

Средином XIX вијека, када на чело земље стаје књаз Данило Петровић — Његош, нагло се интензивирао процес револуционарне ослободилачке борбе Црне Горе. Ради интереса и циљева те борбе требало је дубље афирмисати, проширити и учврстити органе државне власти. Главарски слој добио је у пуноме смислу државне функције, са којима се идентификовао. На темељу личних вриједности, породичних традиција и донекле имовинске диференцијације, битно је ојачала улога главара. Робнотржишна привреда и улога трговачког капитала релативно су знатно порасле. Државна власт се трудила да се оствари колико-толико јединствено унутрашње тржиште. Али, да би се тај процес у пуној мјери афирмисао и остварио, неопходно је било проширење државне територије. Иако у одређеној противурјечности, у томе процесу сазрела је и потреба међународног признања Црне Горе као независне државе. У том периоду политика Црне Горе, како унутрашња тако и спољна, концентрисала се на задатку ослободилачке борбе против Турске. Био је то резон постојања, услов за даљи друштвено-економски развој земље, и услов за вршење значајне улоге у револуционарном народноослободилачком покрету међу Србима и Јужним Словенима.

Међутим, колико се од средине XIX вијека ослободилачка борба Црногораца и сусједних херцеговачких племена распламсавала, у не мањој мјери тај покрет је постао повод и објекат мијешања, утицаја и интервенција страних сила. Међу спољним факторима особито је стршила улога Аустрије. Од револуције 1848/49. Аустријом је владао страх да устанци у неослобођеном дијелу Османске царевине могу запалити револуцију у југословенским дјеловима Монархије и у Мађарској. Тај страх одређивао је смјер односа Аустрије према Турској и покретима у њој од 1849. па све до, отприлике, 1866. године. У том периоду Аустрија се старала да покрете међу Јужним Словенима, особито у Турској, смири, да ствари остану какве јесу.

За Црну Гору, пак, није било другог избора осим бескомпромисне ослободилачке борбе против Турске. Књазу Данилу је дошао као поручен устанак сусједних херцеговачких племена 1851. и 1852. године. Црна Гора је свестрано подржавала и помагала тај устанак, дотурала му муницију, а и многи Црногорци пошли су у Херцеговину и сврстали се у редове устаника.

Услиједио је напад Турака са 25 хиљада војника под командом Омер-паше Латаса. Црногорци су им могли супротставити само 9.000 војника. Одбрамбене бојеве Црногорци су водили према Никшићу, Бару и Сутомору и према Спужу. Након два мјесеца веома жилавог отпора, али понегдје и дефетизма, Црној Гори је запријетила смртна опасност. Интервенисала је Русија, да се Турци повуку. Али још већи значај имала је интервенција сусједне Аустрије. Омер паша је крајем фебруара 1853. обуставио операције и убрзо повукао војску из Црне Горе. Беч се умијешао из предострожности да се пламен револуције не пренесе преко турских на аустријске државне посједе у Далмацији, Мађарској, сјеверној Италији.

Кримски рат Русије с Турском и западном коалицијом 1856. доводио је у велико искушење књаза Данила. Но књаз је енергично наставио да подстиче и потпомаже ослободилачки покрет у сусједству, особито у Херцеговини, јасно га усмјеравајући путем уједињавања тих крајева са Црном Гором. Русија му је, ипак, препоручивала мир с Турском. И Аустрија је свим силама утицала да Црну Гору одврати од учешћа у рату. Књаз Данило је почетком 1854. обећао Аустрији да ће настојати да у овоме рату остане по страни. Било је то веома тешко, јер је добар дио главара око књаза инсистирао на томе да се ступи у рат на страни Русије против Турске.

Пошто је остао по страни сукоба, књаз Данило се надао да ће на Париском конгресу (1856) европске силе фактичку независност Црне Горе и званично признати. Када до тога није дошло, књаз је 1857. пошао у Париз. Како је међународни утицај Русије након пораза у кримском рату био ослабио, књаз Данило се оријентисао на подршку Француске. Тај заокрет од

искључиве спољнополитичке оријентације на Русију олакшала је чињеница да су се Русија и Француска убрзо зближиле. До тог зближења дошло је уочи сукоба Француске с Аустријом у Сјеверној Италији. Беч је доживљавао Француску као главу европске револуције — непријатеља „сваког божанског и људског поретка“. Тих година Аустрија је имала муке у настојањима да сузбије нарастање утицаја Француске на балканске државе и покрете. Јачи утицај Француске у Црној Гори она је сматрала да може онемогућити тако што ће гасити жаришта револуције, па је преко својих агената и емисара дјеловала у смислу смиривања устаничких покрета на турским границама. Захлађење односа с Аустријом штетило је настојањима књаза Данила да издејствује међународно признање независности Црне Горе. Тај његов захтјев подржавале су само Француска и Русија.

Вративши се из Француске, књаз Данило је одмах наставио да подстиче устанак у Херцеговини, са циљем да путем стварања заплета изнуди од европске дипломатије признање независности Црне Горе. Отворено помагање херцеговачког устанка, међутим, изазвало је Турску да предузме нови поход на Црну Гору. Све се свршило на томе што је црногорска војска од 6.500 војника тешко поразила турску војску од 10.000 војника на Граховцу, у мају 1858. Послије граховске битке борбе између Црногораца и Турака прекинуте су на интервенцију европских сила.

Побједа на Граховцу имала је велики одјек у европском јавном мијењу, и јако је подигла углед Црне Горе. Крупна посљедица битке на Граховцу било је једно позитивно регулисање међународног положаја Црне Горе. У циљу да онемогуће даље сукобе између Турске и Црне Горе пред избијање аустро-француског рата, а на особито инсистирање Француске и Русије, све европске силе извршиле су притисак на Турску да прихвати разграничење са Црном Гором. Француска и Русија, против воље Аустрије, упутиле су ратне бродове у Јадранско море, како би принудиле Турску да одустане од ратних операција великих размјера, а да пристане на разграничење са Црном Гором.

Након дужег отезања, Порта је пристала на регулисање граница са Црном Гором. Граница на терену утврђена је 1859, а протокол о разграничењу потписан је у априлу 1860. године. Разграничење је значило један вид међународног признања независности Црне Горе, што је сада имало значајан ефекат за њен међународни положај и углед. Стварно, у политичком домену, Црна Гора је постала међународни субјект. Владе Француске и Русије, и преко својих представника у комисији за разграничење, свестрано и одлучно су се залагале за ствар Црне Горе. Аустрија, пак, чинила је разне сметње и опструкције; њен заступник у комисији особито је подржавао турског комесара

да се граница Црне Горе што више одмакне од Херцеговине. Били су то први симптоми оне политике којом ће се гроф Андраши практично руководити 20 година касније на Берлинском конгресу.

Осим овог непотпуног међународног признања и регулисања свог положаја, Црна Гора од самог разграничења није имала неке директне користи. Као критеријум за обиљежавање граничне линије приближно је било узето фактичко стање граничних односа с Турцима из марта 1953. Тако је изван означених граница 1859. остало прилично земљишта на коме је Црна Гора фактички вршила своју власт. То су, на примјер, велики дио Куча, Доњи Васојевићи, Дробњак, Голија. Битно је, међутим, да смисао и природа ослободилачке борбе Црне Горе још ни издалека нијесу могли признати неке коначне границе с Турском. Противрјечност између позитивне чињенице поменутог међународног признања Црне Горе одређењем њених граница, са једне, и немогућности да се те пранице стварно и прихвате као коначне, са друге стране, не треба много образлагати: довољно је рећи да су главни црногорски пазари и даље остали у туђим рукама — Котор у Аустрији, а Подгорица у Турској.

Нови немири у Херцеговини избили су већ крајем 1859. Узалуд су Турци појачавали војне посаде у Херцеговини са циљем да спријече устанак. Почетком 1861. устанак у Херцеговини жестоко се распламсао под вођством Луке Вукаловића. Већ по традицији, Црна Гора се потпуно ангажовала у помагању устанка.

Турска је 1862. одлучила да војнички сломи Црну Гору. Опет је командовао мушир Омер паша Латас, најприје са 29 хиљада војника, а касније су његове снаге појачане на 55 хиљада војника. Црна Гора се одупирала са 15 хиљада војника. Знатну помоћ представљале су јој акције херцеговачких устаника. Након четворомјесечног херојског отпора Црногораца, турске снаге од Никшића и од Подгорице спојиле су се у долини Зете. Пошто су се реорганизовали, Турци су из рејона Подгорице извршили продор према Цетињу. Изнуреност и несташица муниције, уз велике губитке, исцрпљивали су снагу беспримјерног отпора Црногораца. Но, поново су интервенисале Русија и Аустрија да се Турци повуку. Ријечким миром, у септембру 1862, повраћен је територијални status quo.

Аустрија је поново интервенисала за Црну Гору — усљед страха од гарибалдинског искрцавања на источној обали Јадрана. Да се заштити од те више имагинарне него стварне опасности, Аустрија је на својој обали подизала утврбења и предузимала друге војне и полицијске мјере. Такво озбиљно схватање гарибалдинске опасности допринијело је да се бечка дипломатија са пуно воље заложу, не само за окончање устанка у

Херцеговини него и за обустављање турског ратног похода на Црну Гору.

Тешки људски и материјални губици у рату 1862. нијесу Црну Гору обесхрабрили, него су јој чак улили вољу за највеће напоре за даљи ослободилачки рад. Књаз Никола је схватио да циљ своје политике може остварити једино у повољном исходу једнога рата с Турском. Он је живо радио на томе да рехабилитује свој утицај на сусједни српски живаљ, па и да успостави уплив међу сјевероалбанским племенима. Бој на Липову 1872. године, у коме су Црногорци потукли један турски одред од 3.000 војника, значио је нову потврду одлучне оријентације на курс ослободилачке борбе.

Од године 1866. уочава се смјена политичких тенденција у Европи, а најприје у политици Аустрије. Поражена и избачена из Италије и Њемачке, ова је земља битно ојачала своје позиције према Турској. Нагодбом Аустријанаца и Мађара створена је двојна монархија Аустро-Угарска. Наступио је период релативне унутрашње стабилности Аустро-Угарске. Нестало је онога страха да револуција у турском дијелу Балкана не запали сусједну територију Монархије. Од тада се Аустро-Угарска све активније интересује за развој ствари на Балкану, бацајући око на Босну и Херцеговину. Истовремено, пошто се из дубине историје помањала њемачка опасност — Француска се одрекла по државања народних покрета у Европи.

Русија је 1871. воспоставила суверена права на Црном мору и отпочела да гради ратну флоту. Али за изградњу флоте требало је доста времена, а Русија је била веома заинтересована за балканско копно као полигон на коме је имала да води битку стољећа око рјешења источног питања.

У таквој констелацији директних тежњи великих сила према Балкану, књаз Михаило је почео да ради на савезу балканских држава и националних покрета. Успостављао је везе са Црном Гором, Румунијом, Грчком, као и с хрватским и бугарским националним политичарима. Године 1866. он је покушавао да створи савез са Црном Гором о уједињењу. У тим националним акцијама истицано је позитивно начело да сами балкански народи треба да рјешавају своје проблеме. Али никакав самостални смјер у развоју балканских националних и револуционарних покрета тада није могао рачунати на незаинтересовану наклоност европских влада. Стога су све те акције и споразуми у правцу антитурског савеза балканских држава јалово завршавали у архивима. Али та настојања представљала су први узор оној акцији која ће 1912. практично заиста вриједјети.

Након француско-пруског рата цареви Русије, Њемачке и Аустро-Угарске створили су савез чија је срж била у томе да се они поводом избијања спорних питања од заједничког интереса међусобно консултују. „Троцарски савез“ 1872. и 1873. био

је заправо дипломатски оквир који је по себи омогућавао да се и неки мањи неспоразум у Турској претвори у велику источну кризу. Пропадање османског феудалног система само је стимулисало избијање кризе. А европски дипломати и повјериоци далеко више су се узбуђивали због финансијског банкротства Турске, него због турских зулума и покоља на Балкану.

При таквом распореду снага, стицају услова и тенденција, избио је устанак у Херцеговини 1875, запаливши варницу велике источне кризе.

Књаз Никола се постарао да устанак у Херцеговини стави под своју контролу, да га усмјерава како најбоље одговара интересима и тежњама Црне Горе. Настављајући традицију Вукаловићевих устанака, заједничка акција 1875. и даље била је врхунац ослободилачке и ујединитељске борбе Црногораца и Херцеговаца. Црногорски добровољци тајно су одлазили у Херцеговину и њихов број се кретао од 2.000 до 3.000, под вођством командира, односно војводе Пека Павловића. На Грахову је књаз поставио војводу Петра Вукотића, ради непрекидне везе и управљања устанком. Расламсавање борби у Херцеговини, потом убрзо устанак у Босни, устанци у Доњим Васојевићима и племенима у дурмиторском крају — гурали су наше државе Црну Гору и Србију на отворену ратну акцију против Турске.

Но, освајачки прохтјеви Аустро-Угарске били су до овога времена јако нарасли. У почетку се Монархија држала привидно неутрално, остављајући да се устанак у Херцеговини и Босни развија до оне тачке у којој би запријетио стварањем јаче југословенске државе. А у Бечу се сматрало да би та јача словенска држава на југу Монархије временом за њу постала смртна опасност. Због тога је аустро-угарска влада особито држала под контролом ситуацију у Хрватској, трудећи се да се овађе у јавном мњењу афирмишу само интереси Монархије, а одлучно сузбијајући сваку југословенску тенденцију.

Догађаји су натјерали владе Црне Горе и Србије да након дугих и прекиданих преговора 12. VI 1876. закључе споразум (потписан у Венецији) о заједничком ступању у рат против Турске. За разлику од оног из 1866, ово је био споразум за конкретну акцију. Али основно обиљежје новог тајног политичког уговора и војне конвенције била је подјела сфера командовања међу двјема војскама. У ствари, то је била подјела на сфере политичког утицаја, по којој би, у случају успјеха, Босна припала Србији а Херцеговина Црној Гори. Исто тако, један дио Новопазарског Санцака и Метохије припао би Црној Гори, а нешто већи дио тих области — Србији. Акцептирајући сепаратне државне интересе, владе Србије и Црне Горе назначиле су и свој непосредни циљ — „ослобођење српског народа у Европској Турској“.

Црна Гора и Србија објавиле су рат Турској 30. VI 1876. Али брзо се показало да ни једна ни друга нијесу имале снаге да остваре своје циљеве. Након пораза претходнице на Бишини код Мостара, црногорско-херцеговачка војска прешла је на одбрану. Упорност Црногораца и Херцеговаца у одбрани, сјајне побједе на Вучјем долу и на Фундини и у низу мањих бојева, имале су највећи значај, по нашем мишљењу, у томе што је избјегнута алтернатива — да Црну Гору спасава Аустро-Угарска. Био би то смртни заградај.

Српска војска је након пораза на Бунису стала да узмиче пред надмоћнијим непријатељем. Та немоћ Србије и Црне Горе да пресијекну ону врпцу земљишта која везује Турску са Босном и Херцеговином најбоље казује колико је њихов циљ ослобођења српског народа био далек.

Аустро-Угарска се већ постарала да улазак Србије и Црне Горе у рат не измијени ситуацију на њену штету. Споразумом у Рајхштату јула 1876. Аустро-Угарска и Русија назначиле су пут подјеле интересних сфера на Балкану. Конвенцијама у Будимпешти почетком 1877. одређује се да Русија може да поврати Бесарабију (одузету 1856), а Аустро-Угарска да окупира Босну и Херцеговину.

Од самог почетка рата Аустро-Угарска је будно пратила активност Црне Горе. Канцелар и министар спољних послова гроф Јулије Андраши послао је потпуковника барона Густава фон Темела за војног и политичког делегата Монархије при Главном штабу књаза Николе. У његовим инструкцијама стајало је да има скретати пажњу књазу како би избјегавао акције које би ишле на штету Аустро-Угарске. Како год пресудило оружје између Црногораца и Турака, Беч је придржавао право да „поправи“ резултат борбе. У случају да Црна Гора побједи, Монархија неће прихватити свршен чин који није у складу са њеним интересима. У обрнутом случају, Монархија је ту да Црну Гору заштити од „крајњих“ посљедица турске побједе.

Почетком новембра 1876, на интервенцију Русије, закључено је примирје између Турске и Србије. Двомјесечно примирје важило је и за Црну Гору, а оно се касније продужило до априла 1877. Међутим, Србија је у марту 1877. закључила мир с Турском — на основу територијалног status quo-a.

У вријеме примирја почетком 1877. конференција амбасадора европских сила у Цариграду покушавала је да нађе излаз из источне кризе. Између осталог, Турцима је предлагано да Црној Гори уступе Никшић, Пиву, Бањане, турски дио Куча, Васојевиће до Лима, Мало и Веље брдо код Подгорице, Служ, Жабљак (на ободу Скадарског језера), као и да Црној Гори допусте слободну пловидбу Скадарским језером и Бојаном. Тај предлог Порта је одбила. У исто вријеме директне преговоре у

Цариграду водио је војвода Божо Петровић, али су се и они разбили о непопустљивост Порте.

Источна криза морала се разрјешавати оружјем. Русија је 24. IV 1877. ступила у рат против Турске. Црна Гора је обновила ратне акције.

У наставку рата, књаз Никола се понадао да ће Турци главнину снага из Босне и Херцеговине и Албаније одмах пребацити на руски фронт, па да ће Црногорци моћи да предузму офанзиву у Херцеговини. Турци су, међутим, одлучили да са овдашњим снагама прво потуку Црногорце, а затим да се баце на Русе.

У јуну 1877. Црну Гору је напала турска војска, од укупно 65.000 војника, из правца Херцеговине, од Подгорице и од Бера. Војвода Миљан Вуков страховито је потукао и сузбио одред Мехмед-Алије код Манастира Мораче. Сулејман паша тешко се пробио од Херцеговине преко Крсца до Никшића. Услиједиле су жестоке борбе у Острошком кланцу, познате као „девет крвавих дана“. Изморене и десетковане турске снаге спојиле су се са одредом Али Саиб-паше од Подгорице у бјелопавличкој равници. Турци су намјеравали, пошто се нешто одморе и реорганизују, да са свим расположивим снагама изврше напад на Цетиње. Међутим, руска војска је прешла Дунав, па су турске трупе почетком јула 1877. напустиле рејон Подгорице и пребациле се у Бугарску.

Послије тога Црногорци су, након двомјесечне опсаде, ослободили Никшић (8. IX 1877). Када је црногорска војска ушла у Билећу (20. IX), пут у Херцеговину био је широм отворен. Али аустроугарска влада је смјеста реаговала — упозорила је књазу Николу да ће му сви напори да се прошири у Херцеговини бити узалудни. Руска влада је савјетовала књазу да тежиште операција пребаци на Приморје. У позну јесен црногорска војска се пребацила у Спич, доста брзо савладала одбрану Бара и Улциња и запосјела обалу од Чања до Бојане. Преко горњег тока Бојане Турци су задржали стратегијске висове Тарабош, Широке и Облак према Скадру. Али црногорска војска се крајем јануара 1878. концентрисала да ослободи Подгорицу.

Међутим, напад на Подгорицу предухитрило је руско-турско примирје закључено 19/31. јануара у Једрену, које је имало да важи за све зарађене државе. На глас о примирју, књаз Никола је 3. II 1878. наредио војсци да обустави операције.

Демаркациона линија с Турском није Црној Гори давала један оптимални геополитички облик и простор који би се уопште могао прихватити као природан и коначан. Особито је Подгорица с истуреним тврђавама Спужем и Жабљаком у рукама Турака стршила као сјекира усјечена у саму кичму Црне Горе. Када је умукло оружје, руски заступник на Цетињу Јонин присјетио се да су турске снаге на овим странама биле тако ослаб-

љене да су Црногорци могли у једном налету заузети не само Подгорицу него и Колашин и Беране. Покушаји књаза Николе да се Подгорица третира као енклава унутар црногорских положаја, те да је Турци зато предаду, остали су без резултата.

Ускоро послје закључења примирја црногорска влада је схватила да око рјешавања питања мира на Истоку предстоји велика политичка криза. Гроф Андраши је већ био скренуо пажњу књазу Николи да ће се „можда“ одржати један европски конгрес ради коначне одлуке о судбини Турске. Наговјестио је да Монархија ненаклоно гледа на „претјерано“ увећање Црне Горе, а особито на њен излазак на море. Јако забринути, на Цетињу су схватили да ће Подгорица у рукама Турака доћи као поручена у првом реду Аустро-Угарској — као улог за притисак и поткусуривање у наредном територијалном обликовању Црне Горе.

Диктатом Турској у Сан-Стефану 3. III 1878. Русија је претендовала на то да Црну Гору увећа три и по пута. Но, у „прелиминарном“ Санстефанском миру одређује се да ће дефинитивне границе Црне Горе и Турске утврдити једна европска комисија, у којој ће бити заступљене и Висока порта и црногорска влада. Та комисија моћи ће да у главни нацрт мировног уговора уноси модификације, с тачке гледишта „респективних интереса и мира обију земаља“. Због тих резерви, као и упозорења Аустро-Угарске и Велике Британије Русији да неће признати никаква рјешења која би погађала њихове интересе, на Цетињу се Санстефански мир дојмио као мртво слово на папиру.

Још прије Сан-Стефана књаз Никола је послао у Беч предсједника Сената војводу Божа Петровића, у циљу да се односи између двије земље „разјасне“ и поправе, да се тамо „убиједе“ како жеље, нужде и интереси Црне Горе „немају ништа неспојиво са интересима Монархије“. Брзо се показала намјера Беча да Црну Гору сасвим одбаци од морске обале и да је што више подруби од сјевера и сјеверозапада. Андраши је увјеравао како Црној Гори није потребан излаз на море, нудио склапање трговинског уговора и олакшице за транзит преко Котора. Монархија је већ ширила очи према Албанији, па јој је ваљало да своје посједу Далмације и Боке надода уску траку земљишта до Бојане. Одбијајући Црну Гору од Херцеговине, Аустро-Угарска исто тако настоји да је што више потисне од лимске долине. Намјера Беча била је да осигура што шири прометни пут за Солун и, уједно, да се граница Црне Горе што више удаљи од границе Србије. Укључење Новопазарског Санџака у Србију или Црну Гору, или његову подјелу између њих, Андраши је држао за велику опасност по Монархију. „Стварање једне такве словенске групације наспрам наших граничних земаља Далмације, Хрватске и Славоније, довело би нас у једну незгодну алтернативу. Морали бисмо читав тај словенски комплекс анектирати и

тако све Словене под један шатор довести, или се изложити опасности да привлачна снага ове нове творевине, која би по природи традиција водила ширењу на сусједне Словене, грозно узнемирује наш српскохрватски народни слој“, писао је Андраши 21. 04. 1878. својем амбасадору Бојсту у Лондон. У контексту такве политике, Монархија је хтјела да Црну Гору, као жижу државне и националне самосталности међу Србима и Југословенима, просто угуши у њеним планинама.

Огорчен вијестима из Беча, књаз Никола је поручио руској влади да ће и у случају да и сам Конгрес Црној Гори одузме Приморје — „крваво се побити за њега“. Опомена Цетиња имала је своју тежину у чињеници што је Русија у ствари била морални гарант за постигнути успјех Црне Горе. Књаз Горчаков је директно напоменуо кнезу Бизмарку да се Русија неће покорити жељи Монархије да Црну Гору лиши тековина у приморју. Ипак, ни „поштенем посреднику“ Бизмарку једна трговачка лука на Јадрану у посједу Црне Горе — није била вриједна толико изазивања и понижавања Русије као велике силе.

Аустро-Угарска се морала помирити са тим да Црну Гору не може сасвим одбацити од мора. Уочи Конгреса Беч је наговјестио да ће Црној Гори оставити Бар, с тим да себи осигура извјесну стратегијску и поморску контролу над том луком. Иницирани су, дакле, обриси једног компромиса.

У односима с Турском Црна Гора је и даље била непријатељски сучељена. Османска империја одржавала се тек у мјери у којој европске силе нијесу могле да се нагоде или нијесу имале јединственог интереса да је коначно подијеле. У перспективи темељне ревизије Санстефанског мира, извјесност да ће Турци задржати Албанију била је претпоставка новог сукоба око њихове будуће границе са Црном Гором на тој страни. Разна договарања међу Албанцима од априла 1878, као и све чешћи инциденти које су Турци изазивали на демаркационој линији са Црногорцима, били су јасни наговјештаји таквог развоја.

На Берлинском конгресу амбиције Црне Горе свеле су се на то да задрже дио источне Херцеговине, да обухвате Беране, Колашин и Подгорицу са стратегијском границом према Албанији, као и ратне тековине у Приморју. Међутим, црногорски делегати војвода Божо Петровић и војвода Станко Радоњић могли су само да у реченом смислу поднесу Конгресу један мемоар који је стављен *ad acta*. Једном их је кнез Бизмарк примио, стојећи, и само им рекао: „Што год Вама буде одобрио Андраши потврдићу и ја и цио Конгрес“. Андраши и руски заступник Шувалов водили су у кулоарима тешки дуел о црногорском питању. Покушавајући да буде непопустљив и у питању самога Бара, Андраши је имао за циљ да Црну Гору што више подруби.

Рјешењем у Берлину санстефански пројекат о границама Црне Горе сведен је готово на половину. Црна Гора је највећим

дијелом потиснута од Херцеговине и од лимске долине, а у накнаду за то имала је добити Плав и Гусиње. У Приморју она задржава само Бар са нешто обале. Спич са тврђавама Хај и Нехај присвојила је Аустро-Угарска. Улице са територијом до Бојане има се вратити Турској. За тако тешко сакаћење у Приморју, Црна Гора је у накнаду добила Колашин и Подгорицу, али и то са веома рањивом границом према Албанији. Иако и тамо поткраћена, у континенталном дијелу Црна Гора је боље уобличена.

Што се тиче луке Бар, Аустро-Угарска је Црног Гори наметнула знатно ограничење суверенитета. Лука Бар и црногорске воде затворене су за ратне бродове свих народа. Црна Гора неће моћи да држи ратну флоту. Аустро-Угарска ће дати конзуларну заштиту поморској трговачкој застави Црне Горе. Аустрија ће вршити поморскополицијски и санитарни надзор над луком Бар и црногорском обалом помоћу малих стражарских бродова. Црна Гора ће примијенити астријско поморско законодавство које је на снази у Далмацији. Она ће морати да се споразумије с Аустро-Угарском о праву ове да изгради један пут и (или) жељезницу преко нове црногорске територије у Приморју. На тим путевима биће осигурана потпуна слобода промета. Црна Гора ће имати потпуну слободу пловидбе Бојаном.

Русија и Аустро-Угарска о свему су, напokon, постигле компромис, а само је пуномоћник Италије гроф Лонај приговорио: какви су мотиви и ваљаност прикључења Спича Аустрији. Смјеста је одговорио барон Хајмерле: „Посједовање Спича, који доминира Баром, може само да осигура и олакша циљ Аустро-Угарске, који се састоји у томе да бди како би барска лука и обала сачувале чисто трговачки карактер“. Италијанска љубомора, међутим, имала је дубљи аспект: гледало се ко ће наслиједити Турке у Албанији, ко ће бити господар Јадрана. Италија је у Берлину могла само да се љути.

Када се, пак, током 1879. године поведу „тајни“ преговори о примјени одредаба Берлинског уговора о црногорском приморју, Монархија ће покушати да луку Бар готово сасвим потчини управу аустријске Поморске владе у Трсту. Но, држећи Бар у својим рукама, а ослоњена на Русију и Италију, Црна Гора ће успјети да у основи сачува суверенитет над својом једином трговачком луком на Јадрану.

О муслиманским емигрантима Берлински уговор одређује да сви становници територије присаједињене Црној Гори задржавају своја имања укључујући и оне који би се иселили, дајући их под закуп или на управљање другима. Једна турско-црногорска комисија уредиће у року од три године све послове у погледу начина продавања, коришћења и уживања државних доbara и вакуфа за рачун Порте. Према томе, резултати антифеудалне ослободилачке борбе Црногораца у Берлину били су верификовани у смјеру начела једног конзервативног легити-

мизма. Црногорци ће, међутим, на разне начине успјети да имања муслиманских емиграната (мухацира) углавном експропришу.

Поред осталих мање битних питања, Берлински уговор је формулисао да се „дефинитивно“ признаје независност Црне Горе. Приликом живе расправе о томе да ли израз *definitivement* да остане или да се избаци, дошла су до изражаја диференцирана гледишта — сходно дотадашњем третману Црне Горе од стране појединих европских сила. Заступник Велике Британије рекао је да његова влада никада није признавала независност Црне Горе, представник Аустро-Угарске да је већ раније формално признавала ту независност, Француске да ју је признавала прећутно, Италије да је она „такође признаје“, а заступник Русије да она никад није „престајала“ да је признаје, пошто црногорски књажеви нијесу потврђивани од султана, нити су Турцима плаћали данак. Напокон је кнез Бизмарк затражио да текст о дефинитивном признању независности Црне Горе остане какав јест — без одвојених мишљења, што је и прихваћено.

Рјешењем у Берлину напори и наде Црне Горе свели су се на скромнији резултат. Ипак, територија Црне Горе, у односу на предратну, увећала се двоструко; добила је градове, лично зиратног земљишта и једним крајем излаз на море. Но, и такав успјех помрачила је чињеница што се источна криза, колико се бар тиче Црне Горе, већ преобратила у један нови сукоб. У најкраћем, пред отпором Албанске лиге, свом снагом подржаване и помагане од Турске, Црна Гора се најприје морала ограничити на то да што прије добије Подгорицу.

Као мјесто од највитаљнијег значаја за Црну Гору, Подгорица ће бити присаједињена 8. II 1879 — између осталог захваљујући и томе што се подгорички муслимани, упркос настојања турских власти у Скадру, нијесу дали увући у покрет Албанске лиге. Затим је уследио тешки и дуготрајнији заплет око предаје Плава и Гусиња. Црна Гора се ослонила на Русију. Аустро-Угарска је налазила интерес у томе да се ова мала земља и даље сукобљава с Турском, и уједно да се Црногорци и Албанци први пут директно заваде. Излаз је нађен тек пошто се нова британска либерална влада Гледстона одлучно сложила да се преостала питања из Берлинског уговора ријеше у складу са његовим одлукама. Турска је задржала Плав и Гусиње, а у накнаду за то вратила је Црној Гори Улцињ са територијом до Бојане, крајем 1880. године.

Пуно ангажовање у херцеговачком устанку и рат са Турском, потом не мање исцрпљујућа борба за спровођење основних одлука Берлинског уговора, дакле безмало шестогодишња борба, била је цијена којом је Црна Гора платила могућност да напокон одахне и ступи на пут мирнога живота и развитка. Не довршени задаци ширег народног ослобођења и уједињења, међутим, изискиваће од ње сталне напоре за битке будућности.